

Crisi axiològica, o de valors, d'Occident

Octavi Fullat
Catedràtic emèrit

A- Codificació lingüística

- "Crisi": del grec *Krísis*, *decisió o acte de voluntat*, —*krino*, jutjo o decideixo; *Kritérion*, facultat de judicar o de decidir—. Quan el *lógos* —la *ratio* llatina— flaqueja i no té prou raons per resoldre un problema, ja sigui natural o bé humà, demanem auxili aleshores a la voluntat per tal que aquesta voluntat, malgrat la falta de raons, ens tregui del mal pas a base de la força volitiva.
- "Axiologia": dels termes grecs *àxios*, el que és considera just o digne, tant si és per part d'un subjecte o per part d'un col·lectiu, i de *lógos*, argument o raonament. *Axiologia*, estudi sistemàtic al voltant del que es considera just o honorable. Hi ha crisi social quan no disposem de raons satisfactòries que ens expliquin la realitat; aleshores apareix la diversitat d'opinions, a vegades irreconciliables, en el si d'una societat històrica.
- "Valor": del llatí *valere*, estar fort; *validus*, allò fort, allò que se sosté o resisteix. *Valor* tradueix al grec *àxios*.
- "Occident": el verb llatí *occido*, el participi passat del qual és *occisum*, significà "matar". El verb llatí *occido*, amb participi passat *occisum*, expressà l'"acte de caure". *Occidens*, *occidentis*, en el nostre cas, era allò que estava caient i, per tant, s'adiu amb aquell espai per on cau el sol. ¿Com definir avui en dia *Occident*? La geografia i la història concretes delimiten semànticament aquest concepte. *El Vell Occident* coincideix geogràficament amb Europa; des de la perspectiva històrica s'estén des del segle X aC fins a la plenitud del Renaixement en el segle XV. El *Nou Occident* s'amplia amb el continent americà, amb Austràlia i amb Nova Zelanda; des de la perspectiva històrica, el *Nou Occident* transcorre des del segle XV fins als nostres dies. La crisi axiològica d'Occident es modula de manera distinta segons es tracti d'un o bé d'un altre Occident.

B- Pressupòsit educacional

És només una dada empírica, i per tant no constitueix una opinió, el següent enunciat: “Quan s’educa, sempre s’educa algú *per a* alguna cosa.” L’activitat domesticadora es reserva a l’àmbit zoològic no humà; en tal supòsit no hi ha cap *algú*, mot orientat al concepte de persona i no al de simple *individu*.

Els processos educatius són estructuralment —*forma*— i dinàmicament —*funció*— teleològics. Quan em valc dels termes *forma* i *funció* m’inspiro en l’obra *De corporis humani fabrica libri septem* del metge flamenc Andries van Wesel, nom llatinitzat en Andreas Vesalius (1514-1564), el qual va ser metge de Carles Cinquè el 1544.

La dicció *teleològic* com també la de *teleologia* procedeixen del grec *télos*, *téleos*, fi en tant que finalitat o objectiu i no pas entès com a final o conclusió. L’acte educatiu comporta inexorablement direcció vers allò que es considera vàlid o consistent; és a dir, allò considerat de pedra picada.

C- El diagnòstic sociocultural de Nietzsche (1844-1900)

De facto el diagnòstic que fa l’alemany Friedrich Nietzsche del moment històric del seu món occidental, referint-se a valors, ha resultat encertat si considerem les ocurrències i els comportaments de la que hem anomenat *Postmodernitat*, sensibilitat que, per cert, ha omplert ja tot el segle XX.

En tres obres formula el seu judici i àdhuc en proposa sortides, que em semblen voluntaristes i fins i tot quimèriques. Les obres són:

Die fröhliche Wissenschaft (1882):

“Déu ha mort”. Ens hem quedat orfes d’Absolut. Tot és relatiu, aquest enunciat inclòs. L’obra de l’alemany Martin Heidegger (1889-1976) sobre Nietzsche subratlla aquesta dimensió, que és una reducció de la realitat en la superfície d’aquesta realitat. No hi res més que dermis. Tan sols comptem amb trànsit sense que hi transiti res per sota seu. El francès Michel de Montaigne (1533-1592) va adoptar aquesta perspectiva

en els seus *Essais*, tot assegurant que ell no parlava de l'èsser, i es limitava a descriure *el fet de passar*; ara bé, Montaigne en contra de Nietzsche i de Heidegger es limitava al mètode de treball desentenent-se de què sigui la realitat. Michel Foucault (1926-1984) en el seu discurs d'ingrés en el *Collège de France*, amb el títol *L'ordre du discours* (1971), va defensar que ni tan sols la gramàtica és ja un absolut.

Jenseits von Gut und Böse (1886):

Moral aristocràtica contra moral de ramat. La moral instal·lada és cristiana; és a dir, plebea, de gent vulgar, pròpia d'individus mesells. Cal oposar-li una moral noble, creadora. Aquest llibre resulta més intel·ligible amb la següent obra del mateix Nietzsche.

Zur Genealogie der Moral (1887):

El cristianisme reposa sobre la moral del febles i pecadors, els quals són uns ressentits enfront de la moral dels superiors, dels que són emprenedors, dels senyors. Els ressentits se senten esclaus i prediquen una moral ascètica que descansa sobre l'ideal de decadència. La seva voluntat és morbosa, malalta, i s'acaba transformant en *voluntat per a la mort*. El *Muerto porque no muero* de Teresa de Jesús, o d'Àvila, (1515-1582) s'inscriuria en aquesta moral d'esclaus.

D- Etiologia

Les paraules gregues *aitia*, causa, i *logos*, discurs, han donat el terme *aitiologia* o estudi al voltant de les causes. Es tracta d'un treball o esforç per tal d'intel·ligir un fenomen fent que l'esmentat fenomen perdi el seu desraonament o el seu estar aquí de manera sobrer, despullada de tota racionalitat. De les quatre causes a les quals va referir-se el grec Aristòtil (384-322aC) en abordar el tema del canvi, o dels processos, en el llibre *Ta Meta ta physika*, només hi queda considerada en la present reflexió la causa eficient, la qual no es limita al món físic. Amb els *Cours de philosophie positive*, iniciats el 1826, el francès Auguste Comte limità el concepte de causa a la causa eficient, desentenent-se de les altres tres —material, formal i final—.

E- Mètode etiològic optat

El significat *mètode* té dos significats principals: *mètode heurístic* —*heurísko* en grec volia dir “jo trobo” o “descobreixo”— i *mètode didàctic* —del verb grec *didasko*, “jo ensenyo” —. El primer mètode serveix per descobrir noves informacions sobre alguna cosa; el segon, en canvi, s'utilitza per transmetre a uns altres les informacions de les quals ja se'n disposa. El mètode etiològic és un mètode heurístic, i no pas directament didàctic.

En el present estudi el mètode etiològic adoptat és el que denomino *mètode històric superestructural recessiu*. Partint del model epistemològic de Karl Marx (1818-1883), el *materialisme històric* exposat a *Die deutsche Ideologia* (1846), s'amputa a l'esmentat mètode de la seva dimensió infraestructural treballant exclusivament amb la successió històrica de les superestructures axiològiques, intentant fer-les intel·ligibles des de les seqüències temporals anteriors que li són pròpies. És qüestió d'un fílum “genètico-cultural” que es llegeix en direcció oposada en què s'havia produït. L'explicació la dóna el que havia succeït abans. Cal reconèixer aquí una certa influència de la manera de procedir de Hegel (1770-1831) a *Die Phänomenologie des Geistes* (1807) prescindint, no obstant, del que no deixa de ser la seva metafísica amb totes les etapes de desplegament de l'Esperit. I, a més, actuant vers allò anterior en contra de Hegel a fi de respectar, així, l'astorament que ens causa la realitat, com ja advertia Aristòtil, i cercar en el passat l'explicació del present.

El mètode inicialment de Marx esdevé al final, a les meves mans, un mètode antimarxià perquè es desentén del joc “infraestructura-superestructura” fins i tot en el supòsit de la correcció introduïda per Mao Zedong (1893-1976), el qual concedí certa autonomia a la superestructura que va donar peu a la seva Revolució cultural (1965-1968).

El mètode que ara faig servir, com qualsevol altre mètode, no és ni vertader ni tampoc fals; simplement és útil, o bé infecund, cara a donar explicacions de la intel·ligibilitat del fenomen que s'aborda. Els mètodes, al cap i a la fi, es limiten a ser útils o bé inútils.

Tot i que la temàtica que abordem sigui la crisi axiològica d'Occident, cal tenir en compte que una societat és una macroestructura d'estructures, en la qual l'economia, la política, els processos educadors amb les seves teleologies, els processos tecnocientífics... configuren un tot d'intel·ligibilitat, on es fa impossible separar unes estructures de les altres. El tot agafa preeminència respecte a les parts; les relacions prevalen per sobre dels elements relacionats. Encara que el mètode estructuralista va aplicar-se inicialment a la lingüística —Jakobson, Troubetzkoi— aviat s'amplià ingressant a l'esfera de tots els fenòmens socials, els quals descansen sobre la comunicació. Qualsevol societat quedaria opaca a la intel·ligència si no l'entenguéssim com un conjunt de processos de comunicació. D'aquí la vàlua del model lingüístic adoptat. Claude Levi-Strauss (1908-2009) així ho va entendre.

L'estructuralisme treballa a gust en la sincronia tot i que no queda tancat en la diacronia com ho va provar Louis Althusser (1918-1990) amb l'obra *Lire le Capital*. Encara que s'emprin pressupòsits estructuralistes, també es poden utilitzar, en un treball heurístic, mètodes diacrònics. Les rigideses monolítiques revelen maneres de ser tancades, gairebé feréstegues i dogmàtiques. Llibertat de mètodes, doncs, en un mateix treball d'investigació. Un cert anarquisme epistemològic resulta més creatiu que el que defensen les escoles gnoseològiques excloents. Em sembla prudent fer atenció a Feyerabend (1924-1994) i al seu llibre *Contra el mètode* (1975).

F- Seqüències històriques recessives del mètode heurístic triat

F-1. Renaixement toscà

El diagnòstic de Nietzsche ens remet genèticament a gairebé 500 anys enrere. Amb el Renaixement s'inicia el trencament de l'equilibri cristià anterior, trencament que es consumarà amb el *Déu ha mort* de Nietzsche. Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) amb el seu opuscle *De hominis dignitate* (1486) es convertí sense voler-ho en el símbol de la fractura de l'*episteme*, segons la terminologia de Foucault (1926-1984) que assenyalava un camp epistemològic coherent, que no era altre, en el nostre cas, que el cristianisme medieval —segles IV-XV—.

La tesi del llibret de Pico della Mirandola era: *l'ésser humà és l'únic animal que es fa a si mateix*. A l'Edat Mitjana, en canvi, l'home era obra de Déu. S'ingressa en

l'antropocentrisme i es deixa enrere el teocentrisme. L'*uomo* passa a ser la *mensura mundi*. Es retorna al grec Protàgores (485-411 aC). El logo visual del canvi no és altre que l'*uomo vitruviano* de Leonardo da Vinci (1452-1519). El sentit de l'existència no es troba enllà sinó aquí. L'encarnació del judaisme en el conjunt grecoromà, que produí el cristianisme, inicia ara la seva desencarnació. No hi ha altres valors més que els terrenals. Això triomfa en el segle XX encara que va necessitar el seu temps, uns 500 anys. Els cervells humans tendeixen a la conservació i els fa por el canvi; això explica la lentitud del transcurs.

F-2. Consolidació cristiana

Pau de Tars —Tars fou una població hel·lenística— (10-65) era un jueu impregnat de cultura grega i també romana, a més de la seva, que dominava l'arameu, l'hebreu, el llatí i sobre tot el grec. Va ser qui col·locà les bases de la teologia cristiana, en la seva carta als romans (55), concepció que aconsegueix el seu apogeu sota l'emperador romà Constantí I, el Gran, (270-337), el qual presidí el concili de Nikaia —Nicaea— I (325), reunió de bisbes —el de Roma no hi va assistir— que proclama que Jesucrist és fill de Déu. Blasfèmia per a grecs i romans. Els fonaments teòrics de la moral, amb tot, passen així per ser sòlids —posseeixen *arkhé*, *principium* o *Grund*—.

Amb la caiguda de l'imperi romà la ideologia —conjunt sistemàtic d'idees—, la ideologia cristiana es converteix en la columna vertebral del nou ordre econòmic, polític i cultural. I això és així fins a la gran revolució del Renaixement Toscà.

L'encarnació la llegeixo, no com a dada teològica, sinó de manera cultural a tall d'inculturació sociohistòrica de la *Weltanschauung* jueva en el si de les *Weltanschauungen* hel·lènica i llatina.

La profecia, o sentit transcendent de l'existència, impregna —proporcionant valors que s'aguanten en L'Absolut— la ciència i la tècnica, les quals suposen només un sentit immanent i pràctic de l'existència dels homes. És així com Occident va adquirint significació i avenir fonamentats, i la historia deixa de ser un simple *perquè sí*, una vulgar pastositat que s'esgota en el seu *estar aquí* i prou.

F-3. El triangle antropològic originari d'Occident

Aquest triangle està format pels angles *Jerusalem —Gènes—*, *Atenes —Odissea— i Roma —Eneid—*. A Jerusalem la sosté una visió transcendent de la vida amb la creació de tot per part de Jahvé . El text: *Decidits a trobar el fonament de tot; —és a dir el Bereshit, entès el vocable hebreu com arkhé o fundamentu—, Yahvé-Déu creà del no-res cels i terra; Gènesi 1, 1*. En canvi a Atenes i a Roma allò que els dóna sentit és la *Physis* o *Natura*, la qual és una realitat on unes coses procedeixen de les altres des de sempre. Els déus no expliquen el món; també són resultat de la *Physis —Theogonia* d' Hesiodos, *Metamorphoseis* d'Ovidi—. En l'esfera hebrea, tot s'explica des de fora d'aquest tot; en canvi, en l'àmbit greco-romà tot s'explica en el si de l'esmentat tot. Transcendència òntica davant de l'immanència òntica. Les respectives axiologies reposen o es fonamenten distintament; el jueu la fa descansar sobre l'absolut, grecs i romans la sostenen per sobre del que és transeüent i passatger.

El temps hebreu és futur inassolible, sempre a venir, és aspiració —la figura d'Abraham l'objectiva; la seva biografia és viatge que només la mort interromp *de facto* des de l'exterior de l'itinerari—; el temps hel·lènic és pretèrit, és memòria —la figura d'*Ulisses*, el seu constant retorn a allò segur i sòlid, és la imatge del temps grec— i, finalment, el temps romà consisteix en presència, en actualitat, en percepció —el personatge *Enees*, fundador de la Roma Eterna representa icònicament aquesta dimensió temporal—.

El llibre *Confessions* d'Aurelius Augustinus, Sant Agustí (354-430), posseeix un capítol —Llibre undècim— considerable on analitza magistralment el concepte de temps. Ajuda a llegir intel·ligentment les concepcions jueva, grega i romana del procés temporal.

“*Encara-no*”, judaisme; “*Des-de-sempre*”, hel·lenitat; “*Mai-més-res-de-nou*”, romanitat. Expectació, record, percepció; tres èxtasis del temps —*Kairós* i no *Khróno*—. La profecia —Isaïes (s. VIII a.C.)— parla des de l'avenir; la ciència o episteme grega —Euclides (s. III a.C.)— proposa des del passat; la tècnica —Vitruviu (s. I a.C.)— existeix per al present.

G- Terapèutica de l'actual crisi educativa d'Occident

Es pot formular, sens dubte, un diagnòstic i desentendre's, després, del tractament del possible mal detectat. Tractant-se, emperò, del tema educatiu, ens trobem, no només davant de quelcom important, sinó també davant de quelcom urgent. No podem avançar sense educació, ni l'educació resulta viable despullada de valors antropològics, els quals van més enllà dels simples objectius funcionals. ¿Per què buscar valors? A causa del *Principium reddendae rationis* de l'alemany Leibniz (1646-1716), principi que no queda invalidat per l'estudi que en fa Martin Heidegger (1889-1976). Si deixéssim al descobert el diagnòstic i no féssim cap tractament de la malaltia, caldria qualificar d'irracional aquesta manera de procedir. Potser no sigui la racionalitat el darrer motiu del comportament dels homes, sinó que el plaer, el delectable, l'agradós i l'acontentament siguin els mòbils suprems de la tasca de construir l'home com assenyala Plató (408-348 a.C.). Això no obstant, prescindir del *logos* per a deixar-se caure en la *hybris*, en la demència, en la insensatesa, en l'antull, no sembla pas recomanable.

¿Quina terapèutica es pot proposar en un moment històric cultural en el qual, després de Nietzsche, la metafísica ha perdut respectabilitat i fins ha estat motiu de mofa per a no pocs? Un voluntarisme contra el que actualment és acceptat no guarirà el mal; es mostrarà inútil i estèril. I dels fonamentalismes religiosos o altres, el més prudent és fugir-ne. Resulten força més perillosos que el mal que patim.

En aquesta conjuntura ¿com hem de procedir si posem com a mínim entre parèntesis els credos religiosos i la fe en aquests credos?

Sembla assenyat i prudent retornar als valors occidentals que han persistit per sedimentació cultural al llarg de 3.000 anys. Aquests valors no obliguen, ni són categòrics ni tan sols són hipotètics —en la terminologia kantiana de *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* de 1785—. Es tracta de valors que es limiten a ser venerables, respectables, preuats, estimables. ¿Per quina raó? Perquè els descobrim en escrits i també en peces artístiques que tradueixen la sensibilitat de milers d'anys d'éssers humans que no només han viscut, sinó que ho han fet coneixent el dolor. Guerres, pestes, malalties, soledats, mort. La *Philosophie* (1932) de Karl Jaspers (1883-1969) exposa les *situacions-límit* en què es troba sotmès l'ésser humà; com són: dolor, fracàs, mort. I malgrat això, l'home occidental continua mil·lenni rere mil·lenni pronunciat a crits els valors en què creu. Són reverenciables, són fruit de sang i de llàgrimes. Els llibres de la Bíblia coneguts amb el nom de *Qohelet* (*segle III aC*) i *Iyobh* —Job—,

particularment aquest segon, denunciem l'aflicció i l'estar esmaperdut dels humans. *¡Que desaparegui el dia que vaig néixer i la nit en què em conceberen!* (Job, 3,2). I, amb tot, s'ha continuat proclamant durant tres mil·lennis que existeixen valors que aguanten l'*anthropos*. Respecte, reverència i consideració per part nostra.

¿Poca cosa? No crec que el llibre *A Theory of Justice* (1971) de John Rawls (1921-2002) doni gaire més de si. Cal tenir present que de l'*és així* no pot deduir-se'n *l'ha de ser així*; David Hume (1711-1776). L'imperatiu dels verbs no pot procedir de l'indicatiu dels mateixos verbs. Faltaríem a la lògica.

Un acurat estudi de la cultura occidental, que m'ha ocupat uns vint anys, em porta a concloure que la suma de valors persistents es presenta històricament organitzada al voltant de dos nuclis. L'axiologia jueva es concreta en *la dignitat de cada ésser humà*; diu així, per exemple, el *Gènesi* bíblic:

Caín es va llançar sobre el seu germà Abel i el va matar.

Llavors el Senyor va preguntar a Caín:

—On és el teu germà Abel?

Ell va respondre:

—No ho sé. Que potser sóc el guardià del meu germà?

El Senyor li replicà:

—Què has fet? La sang del teu germà clama a mi des de la terra

(Gènesi, 4, 8-10)

El segon nucli al voltant del qual s'ordenen i arreglen els valors d'Occident és *l'Eficàcia tecno-científica* —Grècia i Roma—. Els arquitectes Ictinos i Callicrates alcen eficaçment el Parthenon a l'akròpolis de la ciutat d'Atenes en temps de Pèricles (495-429aC). Al llarg de 2000 anys el Postulat d'Eukleides (s.III aC), que deia: *Per un punt exterior a una recta es pot traçar una paral·lela, i només una, a l'esmentada recta*, durant 2000 anys no es va discutir mai. El rus Lobatchevski (1792-1856), l'alemany Riemann (1826-1866), l'alemany Gauss (1777-1855 i l'hongarès Bolyai (1802-1860) deixen simplement d'acceptar el postulat d'Euclides traient-ne les conseqüències pertinents. El rigor tampoc no es perd. Era un postulat. El grec Eratosthenes (276-194 a.C.) en el Mouseion —universitat— d'Alexandria, gran ciutat hel·lenística que tenia una biblioteca de 700.000 volums; Eratòstenes, torno a dir, calculà la circumferència de

la terra i determinà sobre el terreny l'amplitud de l'arc del meridià comprès entre Syena i Alexandria; calculà l'angle entre els raigs solars i la vertical el dia del solstici d'estiu a Alexandria i a Syena. El principi que regula aquest mètode serveix encara avui. El càlcul que realitzà Eratòstenes queda molt proper a l'actual.

Els sistemes educatius occidentals haurien de proposar novament aquesta axiologia, ara desproveïda d'obligatorietat —ens descobrim , encara, instal·lats en la Postmodernitat— i reposant només damunt de la respectabilitat que l'axiologia indicada es mereix.

El cristianisme en tant que fenomen civilitzatori, particularment com *Weltanschauung*, incorporà l'axiologia hebrea —de manera especial la seva fonamentació— en l'àmbit grecoromà alhora que proporcionava significació i sentit al procés històric d'Occident. Aquesta intervenció majúscula es començà a trencar en el renaixement, toscà, primer, i romà a continuació, com ja he assenyalat en el punt F-1. L'ensorrament superestructural succeí en el moment en què Nietzsche va poder ja sentenciar —com a notari de la història— la mort de tot absolut, inclosa la *Raison*, o *Wernunft*, il·lustrada. *Lumières* franceses, *Aufklärung* alemanya i *Enlightenment* anglesa havien substituït l'Absolut diví per l'Absolut racional. Es va acabar; ja no podem comptar amb cap absolut, ni tan sols amb la gramàtica.

No cal retrocedir al cristianisme, molt adulterat pels avatars de la història. N'hi ha prou d'acceptar els valors venerables perquè són insistents i persistents en la història occidental.

H- Bibliografia

Fullat, Octavi: *Valors i Narrativa. Axiologia educativa d'Occident*. Publicacions I Edicions. Universitat de Barcelona (2005). Pàgines: 542. (Aquesta obra conté bibliografia).